

Vardar Yenicali Hayretî ve Bektaşî Kimliği

Hayretî and Bektaşî Identity from Vardar Yenice

MEHMET TEMİZKAN*

Öz

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'yi fethi, 14. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Fethedilen bu topraklar üzerinde, gerek halk edebiyatı gerekse divan edebiyatı dairesine mensup şairler de yetişmiştir. Bunlardan biri olan Hayretî, Vardar Yenicali bir divan şairidir. Balkan topraklarının 16. yüzyıldaki büyük temsilcilerinden biridir. Sehi, tezkiyesinde “âşikâne gazellerinin bulunduğu” haber vermektedir. Latîfî Tezkiresi'nde divanın halk arasında rağbet bulduğu, hatta yöre insanlarının divanından fal baktıkları kayıtlıdır. Bu tespit, şairin halk nazarındaki itibarını göstermesi bakımından önemlidir. Kardeşi Yûsuf-ı Sîne-çâk gibi önce Gülşeniyye tarikatına intisap etmiştir. Bir süre sonra da Bektaşilikte karar kılmıştır. Latîfî'de “dervîş-meşrep” ve “caferî-mezhep” olduğu da ifade edilmektedir. Şair, Bektaşilikte karar kılmış olmasına rağmen, adı geçen tarikatın kendisinden önce şekillenmiş çerçevesinin dışına taşmıştır. Bektaşî şairlerden farklı olarak, divanını muhtelif yerlerinde “dört halife”yi “Çâr-Yâr” adıyla bir arada anmış ve yüceltmıştır. İlk üç halife için de birer methiye beyti kaleme almıştır. On iki imam övgüsü, muhabbeti ve bağlılığı Bektaşî şairlerle olan ortak yönlerinden biridir. Ancak, Bektaşî edebiyatının hâkim temalarından olan “Hak Muhammed Ali” ve “Muhammed Ali” inancını dile getiren bir beyit bile yazmamıştır. Aynı şekilde, “gürûh-ı nâci” ve “efsaneleşmiş Miraç inancına da sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bunlar da, Bektaşî edebiyatının önemli ve tekrar edilen temaları arasındadır. Bu ve benzeri özellikleriyle kendine has bir “Bektaşî kimliği” ne sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hayretî, Bektaşilik, edebiyat, tema, kimlik.

Abstract

The Ottoman conquest of Rumelia began in the mid-fourteenth century. On these conquered lands, poets belonging to both folk literature and divan literature were also raised. Hayretî, one of them, is a divan poet from Vardar Yenice. He is one of the great representatives of the Balkans in the sixteenth century. Sehi, in his tezkire, informs that “he has âşikâne gazels”. Latîfî Tezkiresi also records that his divan was popular among the people, and that local people even used it to tell fortunes. This determination is important in terms of showing the poet's reputation in the eyes of the people. Like his brother Yûsuf-ı Sîne-çâk, he was first initiated into the Gülşeniyye sect. After a while, he decided on Bektashism. Latîfî also states that he was a “dervish-sect” and “caferi-sect”. Although the poet decided on Bektashism, he went beyond the framework of the sect that had been shaped before him. Unlike the Bektashi poets, he mentioned and glorified the “dört halife” together with the name “Çâr-Yâr” in various parts of his divan. He also wrote a methiye couplet for the first three halife. His praise, love and devotion to the Twelve Imams is one of his commonalities with Bektashi poets. However, he didn't write a single couplet expressing the belief in “Hak Muhammad Ali” and “Muhammad Ali”, which are dominant themes of Bektashi literature. Likewise, it is understood that he did not have the belief in “gürûh-ı nâci” and “the legendary Miraç”. These, too, are the forerunners of Bektashi literature.

Keywords: Hayretî, Bektashism, literature, theme, identity.

* Prof. Dr. / Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir/TÜRKİYE, mehmet.temizkan@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7972-843X

Giriş

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, Anadolu devleti olmadan önce bir Rumeli devletidir. Balkanların fethi, on dördüncü yüzyılın tam ortalarında başlamıştır. Fetih hareketine, kumandanlık eden Süleyman Paşa'nın yanında Seyyid Ali Sultan da katılmış ve bazı zorlukların aşılması onun kerametleri sayesinde mümkün olmuştur. Seyyid Ali Sultan veya diğer adıyla Kızıldeli Sultan, daha sonra Dimetoka'da kendi ismini taşıyan dergâhını kuracak ve bu dergâh, Bektaşî dergâhlarının en büyüklerinden biri haline gelecektir. Osmanlı hâkimiyetine geçen Balkan topraklarında Bektaşilik de teşkilatlanmış ve irili ufaklı pek çok Bektaşî tekkesi açılmıştır. Balkanlarda doğan ve yetişen şairlerin bir kısmı da Bektaşî tarikatına intisap etmiştir. Hayalî Bey, bir Işık güzeline gönül verip Alevi olduğunu söylemektedir. Makale konusu olan Hayretî ise, önce Gülşeniliğe, daha sonra da Bektaşiliğe intisap etmiştir. Dolayısıyla, on altıncı yüzyılın önde gelen Bektaşî veya Bektaşî meşrep bir şairidir. Bazı şiirleriyle, Alevi-Bektaşî edebiyatı antolojilerinde de yer almıştır.

Yaklaşık altı asır süren Osmanlı Türk hâkimiyeti Balkanlarda sanatın ve sosyal hayatın birçok alanında olduğu gibi dil ve edebiyatta da Türk-İslam medeniyeti dairesinde gelişen bir kültürel birikim ortaya koymuştur. Söz konusu klasik geleneğin inşa ve ihya ettiği muhtelif Balkan şehirlerindeki edebî muhitler, çevrelerinde birçok edebiyat temsilcisi de yetiştirmiştir. Bu bağlamda Üsküp, Manastır, Priştine, Prizren, Saraybosna, Selanik, Şumnu, Razgrat, Köstence, Filibe ve Hayretî'nin şehri "Vardar Yenicesi" gibi şehirler âdeta birer Türk kültür merkezi durumunda olmuştur (Akgün, 2022, s. 635). Balkan Türk-İslam kültürünün önemli unsurlarından biri olan Bektaşilik, On altıncı yüzyıla kadar -büyük ölçüde- homojen bir yapıya sahip olmuş ancak bu yüzyıldan itibaren söz konusu özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Bunda, bir taraftan Şiiiliğin bir taraftan da Hurufiliğin Bektaşilik üzerindeki derin etkisi etkili olmuştur. Bu durum, Bektaşî edebiyatı için de söz konusudur. Bu sebeple, herhangi bir şairin Bektaşî olduğunu söylemek, tam ve doğru bir tanımlama olamamaktadır. Bu bakımdan, bilhassa büyük şairlerin Bektaşî olduğunu söylemek yerine, şiirlerinden hareketle Bektaşiliğinin çerçevesi tespit edilerek değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Bu değerlendirmeler, Bektaşî edebiyatı üzerindeki çalışmalara da katkı sunacaktır. Şahsi kanaatimiz, Bektaşî edebiyatının tematik çerçevesinin çizilebilmesi için, söz konusu değerlendirmelerin yapılmasının şart olduğu yönündedir. Daha önce, biri Develili Seyranî ve biri de Fuzulî üzerinde yapılmış iki değerlendirme çalışmamız bulunmaktadır. Bu çalışmada da Balkan topraklarının çocuklarından biri olan on altıncı yüzyıl şairi Hayretî'nin Bektaşî kimliğini -şiirlerinden hareketle- tespit etmeye çalışacağız. Bu tespiti yaparken, Hayretî'nin şiirlerinden alınan mısralar için metin tahlili, diğer Bektaşî şairlerle olan ortak ve farklı yönlerini ortaya koymak için kullanacağımız farklı şairlere ait metinler için de karşılaştırma yöntemini

kullanacağız. Diğer Bektaşî şairlerde bulunan, ancak Hayretî’de bulunmayan Bektaşîlik öğeleri için herhangi bir metin kullanmayacak, bu öğelere temas etmekle yetineceğiz.

Hayretî ve Bektaşî Kimliği Üzerine

Hayretî mahlasıyla tanınan şairin asıl adı Mehmed’dir. Doğum tarihi belli değildir. Vardar Yenicidir. Asker bir şairdir. Muhtelif kaynaklarda tımar sahibi bir sipahi olduğu zikredilmektedir. İstanbul’da da bulunduğu ve vezir-i azam dâhil bazı devlet adamlarına kaside sunduğu bilinmektedir. Söylemiş olduğu bir beyit, vezir-i azamın kendisini himayesine almasına engel olmuştur. Şairin dikkate değer kişilik özelliklerinden birini yansıtmaya bakımından önemli olan beyit şudur:

Ne Süleymâna esîrüz ne Selîmün kulıyuz

Kimse bilmez bizi bir şâh-ı kerîmün kulıyuz (Hayretî, 1981, s. 219)

Şairin, şâh-ı kerîmin yani Allah’ın kulu olduğunu ön plana çıkarmak için Kanunî Sultan Süleyman’ın esiri ve Yavuz Sultan Selim’in de kulu olmadığını söylemesi, paşa tarafından hoş karşılanmamıştır. Hayretî’nin böyle bir beytin hoş karşılanmayacağını bilememiş veya tahmin edememiş olması, çok uzak bir ihtimaldir. Bunu bile söylemiş olması, onun kişilik özelliğinin bir sonucu olmalıdır. Büyük sanatçılar ve bilhassa da şairlerin sahip oldukları “sanatçı ruhu” dolayısıyla, kabına ya da ele avuca sığmamak gibi bir özellikleri vardır. Böyle kişilerin, kendilerini bir ideolojinin ve hatta bir tarikatın dar çerçevesine hapsedmeleri de her zaman mümkün olamamıştır. Hayretî de bunun canlı örneklerinden biridir. Yukarıdaki beyit, şairin bu özelliğinin, biraz asi ruhlu yapısının dışa yansımaya olabilir.

Bu tespitten sonra, Hayretî’nin Bektaşîliğini değerlendirmeye geçebiliriz. Ancak, daha önce, hayatının bu konuyla ilgili bazı detaylarını hatırlamakta fayda vardır. Şair, her şeyden önce Bektaşî bir ailenin çocuğu değildir. İntisap ettiği ilk tarikat da Bektaşîlik değil Gülşenilik’tir.

Gülşen-i vasl ola hâr-ı hecr ile ser-menzilün

Hayretî ger himmet ide sana Sultân Gülşenî (Hayretî, 1981, s. 397)

diyerek bu tarikata olan bağlılığını dile getirmektedir. Bektaşî tarikatına olan intisabı, daha sonradır. Bu nokta önemlidir. Çünkü, bir insanın tarikatını değiştirerek yeni bir tarikata girmesi, eski inançlarından tamamıyla sıyrılacağı anlamına gelmez. Bu sebeple, Bektaşî bir aileden gelen ve şahsiyeti Bektaşîlik ortamında şekillenen bir şairle, önce Gülşenî bir müddet sonra Bektaşî olan bir şairi aynı kefeye yerleştirmek, mümkün olmadığı gibi doğru da değildir.

Hayretî'nin Yusuf-ı Sîne-çâk isimli bir kardeşi de bulunmaktadır ve o da kendisi gibi önce Gülşenî tarikatına intisap etmiş, ancak daha sonra Mevlevî olmuştur. Bütün bunlar, Hayretî'nin Bektaşî inançlarının ya da değerlerinin hâkim olduğu bir muhitin çocuğu olmadığını göstermek için yeterlidir. Onun Bektaşîliğe ne zaman intisap ettiği bilinmemektedir. Osmanlı sahasındaki ilk tezkirecilerden biri olan Âşık Çelebi, şairin Alevî olduğunu kaydetmektedir. Hayretî Divanı'nı -M. Ali Tanyeri ile birlikte- neşreden Mehmed Çavuşoğlu, şairin "Şii" ve on iki imamı methetmesi dolayısıyla da "İmâmîye"den olduğu kanaatindedir. Diğer tezkire müellifi Latîfî de, "Caferî" olduğunu söylemektedir (Latîfî Tezkiresi, 1990, s. 232). Şairin kendisi de "*Caferî-mezheb safâyî cânlaruz*" demektedir (Hayretî, 1981, s. 15). Bu bilgilerin ışığı altında, Hayretî'nin Bektaşîliğe girene kadar olan dinî ve tasavvufî birikiminin söz konusu tarikata girdikten sonra yazdığı şiirlerinin de dokusunu oluşturmaya devam ettiğini söylemek, herhalde yanlış olmayacaktır.

Hayretî, İslamî Türk edebiyatının hâkim geleneğine uygun olarak, divanına bir tevhid ile başlamaktadır. Şair, murabba nazım şekliyle ve "*Eşhedü en lâ ilâhe illâ'llâh*" redifiyle kaleme aldığı bu tevhidinde, Sünnî kimliğe sahip şairlerin tevhidlerinden farklı şeyler söylememektedir. Tevhidi, yine geleneğe bağlı olarak bir naat takip etmektedir. Burada, Hz. Muhammed'e olan sevgisini çok veciz bir şekilde şöyle ifade etmektedir:

Sen Mustafâya şol kadar oldı mahabbetüm

Cânum sever kimün ki ola adı Mustafâ (Hayretî, 1981, s. 6)

Şair, Hz. Muhammed'in muhabbetiyle can veren kişinin ölümsüzlük suyunu içeceği ve safâ bulacağı kanaatindedir:

Tiğ-ı muhabbetüne düşüp şol ki cân virür

İçer hayât âbını cânı bulur safâ (Hayretî, 1981, s. 6)

Bilindiği gibi, Bektaşî şairlerin Hz. Ali'yi "şâh-ı evliyâ" olduğunu tekrar etmek suretiyle ön plana çıkarmak gibi bir gayret ve endişeleri vardır. Hayretî ise, Hz. Muhammed'e hitaben "*Ey Enbiyâya server ü ser-hayl-i evliyâ*" (Hayretî, 1981, s. 6) diyerek, onun "evliyâ zümrelerinin de başı" olduğunu ifade etmektedir. Naatının Sünnî şairlerin naatlarından temel farkı, Kur'ân'da geçen "hel etâ" ifadesiyle Hz. Ali arasında ilişki kurmuş ve "lâ fetâ" diye başlayan kudsî hadisi iktibas etmiş olmasıdır:

Deryâ-yı ilm biri Aliyyün velî idi

Hurşid-i hel etâ vü meh-i bürc-i lâ fetâ (Hayretî, 1981, s. 6)

Kısaca söylemek gerekirse, Hayretî'nin naatı zihinlerde yer etmiş Bektaşî tipinin naatlarından çok Sünnî şairlerin naatlarına yakındır. Bu yakınlık da Bektaşî olmadan önceki dinî ve tasavvufî birikiminin bir sonucudur.

Hayretî, konusu dört halifenin methi olan bir kaside yazmamıştır. İlk üç halife için müstakil bir şiir de kaleme almamıştır. Zaten Bektaşî ya da Bektaşî-meşrep bir şairden böyle bir şey yapması da beklenemez. Ancak, sayısı parmakla gösterilecek kadar az olan şairlerden biri olarak, naatın içine söz konusu halifeleri yücelten beyitler yerleştirmiştir. Her halife için birer beyitlik övgüye başlarken ve söz konusu övgüyü bitirirken, dört halifeyi bir beyitte toplamış ve onlar hakkındaki kanaatini ifade etmiştir. Özellikle, başlarken Hz. Muhammed ve dört halife için söylediği bir beyit, buraya kadar söylediklerimizin ve bundan sonra söyleyeceklerimizin bir özeti gibidir:

Güm-râh oldı azdı tarîk-i hakikati

Her kim ki Çâr Yâruna yâ sana didi lâ (Hayretî, 1981, s. 6)

“Ya Muhammed, sana ve senin dört dostuna (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye) hayır diyen her kişi, azıp hakikat yolundan çıktı.” Çağdaşı sayılabilecek ve Alevî-Bektaşî zümreleri arasındaki şöhreti kendisinden kat kat fazla olan Pir Sultan Abdal'ın

Kangı kitapta var ol Ömer Osman

Kur'ân'da okunan Âlî değil mi (Aslanoğlu, 1984, s. 267)

şeklindeki beytiyle birlikte değerlendirildiğinde, Hayretî'nin Bektaşî şairlerden farkı çok daha iyi anlaşılacaktır. Burada, biraz açıklama yapmak yararlı olacaktır. İlk üç halifeye karşı beslenen “olumsuz duygular”ı dile getirmek, Bektaşî edebiyatının hâkim temalarından biri değildir. Söz konusu şairlerdeki en yaygın tavır, “olumsuz duygular”ı dile getirmemek ve onların adını zikretmemek şeklindedir. Hem “*Kangı kitapta var ol Ömer Osman*” diyen Pir Sultan Abdal hem de *Sıddîk*'i, *Fârûk*'u ve *Osmân*'ı yücelterek anan Hayretî, birer istisnadır. Bu yönüyle Hayretî, Bektaşî edebiyatının “yedi ulu”sundan biri olan Fuzulî ile anlayış birliği içindedir. Hatırlanacağı üzere, Fuzulî'nin de

“Ey çâr-yâr-ı kâmilün 'ayân-ı mülk-i dîn

Erbâb-ı sıdk-u-ma'delet-ü-refet-ü-hayâ

Devrün bu dört fasl ile bir mu'tedil zamân

Şer'un bu dört rûkn ile bir mu'teber binâ

beyitlerinde olduğu gibi Sıdk ile Ebubekir'i, madelet ile Ömer'i, haya ile Osman'ı ve refet ile Ali'yi işaret etmesi" (Karahan 1996, s. 238), diğer Bektaşî şairlerden farklı bir tavrını ortaya koymaktadır. Aynı farklı tavır, Hayretî'de de vardır.

Hayretî, yukarıdaki beyitten sonra, çâr yâr yani dört halifeyi birer beyitle övmektedir. Birinci halife, Ebûbekir'dir. Sıddîk ismiyle de bilinir. Mekke'den Medine'ye olan Hicret'inde Hz. Muhammed'e eşlik etmiştir. Özellikle, sığınmak zorunda kaldıkları bir mağarada Hz. Muhammed'in yanındaki tek kişi olması dolayısıyla "mağara dostu" anlamına gelen "yâr-gâr" olarak da anılmaktadır. Hayretî'ye göre Ebubekir, Hz. Muhammed'in mağaradaki dostudur, dini yücelten ve belaları da defeden kişidir:

Sıddîkdür biri ki sana yâr-ı gâr olup

Sonunda oldu râfi'-i dîn dâfi'-i belâ (Hayretî, 1981, s. 6)

İkinci halife, Hz. Ömer'dir. Adaletiyle meşhur olmuştur. Haklıdan haksızı ayırmadaki mahareti dolayısıyla "ayırar" anlamında "Fârûk" ismiyle de söz konusu edilir. Hayretî, Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatla yeryüzünün aydınlık ve zarafeti, Hz. Ömer'in adaleti sayesinde kazandığı kanaatindedir. Hz. Ömer'in Alevi-Bektaşî zümreler arasında hiç sevilmediği ve bu sebeple fıkralara bile konu olduğu bilinmektedir. On üçüncü yüzyılın şairi olan Hz. Mevlâna, Mesnevî'sinde ismi Ömer olduğu için kendisine ekmek satılmayan bir adamın hikâyesine yer vermektedir. Abdûlbakî Gölpinarlı, bu hikâyeyi şöyle özetlemektedir: "*Bir Sünnî Kâşân'a gitmiş; karnı acıkmış; ekmek almak için bir dükkâna gitmiş. Adamın garip olduğunu gören dükkâncı, adını sormuş. Adam, Ömer deyince, benim ekmeklerim bayat; sen garipsin; on dükkân ötede daha taze ekmek var; oraya git demiş; adam giderken de yolladığı dükkân sahibine, Ömer geliyor; iyi ekmek ver diye bağırılmış. Adam, o dükkâna varınca dükkâncı, taze ekmek geldi ama hemen bitti; beş dükkân aşağıdaki bakkala yeni geldi. Oraya git demiş ve o da, Ömer geliyor diye seslenmiş. Adam oradan da mahzun dönmüş. Bu minval üzere akşama dek dolaşmış, Ömer geliyor diye o dükkândan öbür dükkâna gitmiş; fakat bir lokma ekmek alamamış. Aç bî ilaç dolaşırken birisi hâline acımış; yanına gidip kardeş demiş; sen bu şehirde ekmek yiyemezsin; buralarda tanındın; kenar mahallelere git de, adını soran olursa Alî de. Adam kenar mahallelerden birine dalmış. İlk rastladığı dükkândan ekmek istemiş. Dükkâncı adamı garip görünce, gene adını sormuş. Adamcağız Alî deyince dükkâncı, adına kurban olayım demiş, fakat gözün Ömer'i okşuyor (Ömer'e benziyor)* (Gölpinarlı, 1985, s. 495). Bektaşî zümrelerdeki Hz. Ömer algısı bu şekildeyken aynı zümreye mensup olan Hayretî'nin Hz. Ömer'i methetmesi ve yüceltmesi, dikkate alınması gereken bir yaklaşımdır:

Fârûkdır birisi dahi adl ü dâd idüp

Şer’ünle virdi rûy-ı cihana fer ü bihâ (Hayretî, 1981, s. 6)

Üçüncü halife de Hz. Osman’dır ve “affân” sıfatıyla tanınmıştır. “Affân”, “ıffet ve haya sahibi” anlamına gelir. Hz. Osman, edebî eserlerde genellikle bu yönüyle söz konusu edilir. Hayretî de aynı şeyi yapmıştır, ancak buna “ilim ve hilim sahibi” olmasını da ilave etmiştir. “Haya”yı bir ülkeye, Hz. Osman’ı da bu ülkenin hükümdarına benzetmiştir. Bu özellikleriyle beyit anlam derinliği ve orijinalite kazanmıştır:

Osmân ki ilm ü hilm ile zeyn eyleyüp özin

Bir şâh idi ki anun idi milket-i hayâ (Hayretî, 1981, s. 6)

Dört halifenin sonuncusu, Hz. Ali’dir. Hayretî, şiirlerinde baş(kan)ı olduğu on iki imamla birlikte Hz. Ali’ye çok yer vermiştir. Hz. Muhammed’in methi (naat) için yirmi bir beyitten ibaret olan bir kaside kaleme alan şair, Hz. Ali’nin methi için yirmi yedi beyitten oluşan bir kaside yazmıştır. Müstakil olarak bu konuyu işleyen şiiri dışında, konusu on iki imam övgüsü ve muhabbeti olan şiirler başta olmak üzere, pek çok vesileyle Hz. Ali’yi yüceltme gayreti ve endişesi içinde olmuştur. Naattaki beyitte ise, Hz. Ali’yi ilimdeki derinliği ve velî kişiliğiyle birlikte, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “hel etâ” ifadesinin ve başı “lâ-fetâ” olan bir kudsî hadisin muhatabı olması dolayısıyla söz konusu etmektedir. Gerek “hel etâ” ifadesinin şahsında İnsan suresinin gerekse “lâ fetâ” diye başlayan kudsî hadisin Hz. Ali’nin şanına münzel olduğu, yani indirildiği, Bektaşî edebiyatının hâkim temalarından biridir. Kaynaklarda, söz konusu kudsî hadisin nerede ve ne zaman indirildiğiyle ilgili rivayetler de vardır (Fırlalı, 1998, s. 16). Hayretî de, Bektaşî bir şair olarak bu hâkim geleneğe uymuş ve Hz. Ali’yi metheden beyitinde bu unsurlara yer vermiştir:

Deryâ-yı ilm biri Aliyyün velî idi

Hurşîd-i hel etâ vü meh-i bürc-i lâ-fetâ (Hayretî, 1981, s. 6)¹

Hayretî, dört halifenin methini, tıpkı başladığı gibi onlar için ortak bir değerlendirme yaparak tamamlamaktadır. Şairin dört halifeyi bir potada değerlendirmesi, önemlidir. Çünkü onlarca beyti, onun engin bir Hz. Ali muhabbetine ve bağlılığına sahip olduğunu ortaya koyarken, söz konusu beyitleri, ilk üç halifeye karşı da bir muhabbetinin ve saygısının bulunduğu şahitlik etmektedir. Hayretî’nin Hz. Ali’ye beslediği sevginin üç halifeye

¹ Bu beyitte geçen “lâ fetâ”, “Ali’den üstün er, Zülfikâr’dan üstün kılıç yoktur.” anlamına gelen “Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr” şeklindeki kudsî hadise işaret etmektedir.

beslediği sevgi ve saygıdan kat kat fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, ilk üç halifeden herhangi birisi için, bazı Bektaşî şairlerinde ve fıkralarında var olan “nefret” duygusuna sahip olmadığı da anlaşılmaktadır. Şair, dört halife övgüsünü tamamladığı bu son beyitte, “yüzlerinin karasını ulu dört sahabe yüzü suyu hürmetine Hz. Muhammed’in şefaati suyuyla yıkama”yı tavsiye etmektedir:

Âb-ı şefâ’at ile yu yüzün karaların

Bu dört ulu sahâbe yüzü suyuna şehâ (Hayretî, 1981, s. 6)

Şair, naattaki bu beyitlerden ayrı olarak, ölen bir yakını -muhtemelen kardeşi- için yazdığı bir beyitte de dört halifeyi “Çâr Yâr” ifadesiyle anmakta, Allah’tan onların hakkı (hatırı) için kardeşinin iman ve Kur’ân ile yâr olmasını dilemektedir:

Hûr ü Rıdvân ile îmân ile Kur’ân ile

Anı yâr it her nefes yâ Rab bi-hakk-ı Çâr Yâr (Hayretî, 1981, s. 28)

Hayretî Divanı’nda, naattan sonra müstakil olarak Hz. Ali methini yapan bir kaside yer almaktadır. Hz. Ali’nin yüceltildiği bu şiirde de diğer Bektaşî şairlerle ortak olanlar yanında onlardan farklı olan unsurlar bulunmaktadır. Ortak unsurlardan biri, “Ruhun ruhumdandır.” anlamına gelen “Rûhike rûhî” hadisinin iktibas edilmiş olmasıdır. Onun hakkında söylenen ya da söylendiğine inanılan diğer hadislerle yer verilmemiştir. Bu da şiirin farklı bir cephesidir. Hz. Ali’nin en yaygın olarak kullanılan unvanlarından biri olan “Şeh-i Merdân’a” yer verilmiştir. Hayretî’nin, Bektaşî şairlerin Hz. Ali için kullandığı “sâkî-i Kevser” unvanını değiştirerek kullandığı görülmektedir. Şaire göre Hz. Ali, Allah’ın vahdet camının sâkîsidir:

Bir cür’an ile esridi mecmû’-ı kâyinât

Sâkî-i câm-ı vahdet-i Yezdân yâ Ali (Hayretî, 1981, s. 8)

Şair, Hz. Ali’yi yüceltme endişesinin -bizce- orijinal ifadelerinden biri olan bir beyitte de Allah’ın onu insan zümrelerinin müşküllerini çezebilecek ilim ve fazilet sahibi olarak yarattığını söylemektedir:

İtmiş seni Hudâ-yı cihân ilm ü fazl ile

Müşkil-güşâ-yı zümre-i insan yâ Ali (Hayretî, 1981, s. 8)

Bu kasidenin içinde on iki imam methine de yer verilmektedir. Ancak, onların övgüsü, Hz. Ali’nin her manada “vârisi” olmaları esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla, methedilen asıl kişi, yine Hz. Ali olmaktadır.

Konusu Hz. Ali'nin methi olan bu şiiri, "yâ Hüseyin" redifli onun övgüsünü yapan bir kaside takip etmektedir. Kasidenin başlığında "Hüseyin-i Şehid" tamlaması bulunmaktadır ve övgü ağırlıklı olarak bu temel üzerine bina edilmiştir. Hemen hemen bütün Bektaşî şairler gibi Şimr ve Mervan'a lanet okuyan Hayretî'nin Hz. Hüseyin'in şهادetini "cihâd-ı ekber"e kurban olmak şeklinde izah etmesi de diğer Bektaşî şairlerde -pek- görülmeyen bir yaklaşımdır:

Koç gibi yine cân kuzısın eyledün revân

Îd-i cihâd-ı ekbere kurbân yâ Hüseyin (Hayretî, 1981, s. 10)

Hayretî, Hz. Hüseyin'in şهادeti dolayısıyla, sadece insanların değil tabiata ait bazı unsurların da dövünüp gözyaşı döktüğünü ifade etmektedir. Bu farklı ve orijinal sayılabilecek bir yaklaşımdır: Yer ve gök ehlinin tamamı kara yalıdır; umman, bu musibeti gördüğü için dertle yüzüne köpük vurmıştır; vadiler, yakalarını gam eliyle yırtmıştır; şafak, matem için kanını akıtmıştır; çöl, yüzünü yere vurmıştır ve seher, matem tutarak kara çullara girmiştir... Su Kasidesi'ni hatırlatan bir beyitte de akarsuların taşlarla dövündüğü ve her an yüzünü yere sürdüğünü söylemektedir:

Taşlarla döğünüp gice gündüz akar sular

Sürer yüzini yirlere her ân yâ Hüseyin (Hayretî, 1981, s. 10)

Sadece Hz. Hüseyin'in methini dile getiren bu kasideyi de konusu on iki imam methi ve muhabbeti olan iki kaside takip etmektedir. Bu iki kaside, diğer Bektaşî şairlerin bu konuyu işleyen şiirlerinden çok farklı değildir. Şairin "abdâllar" redifli bir şiiri vardır ve burada da abdalların ve âşıkların seyr ü sülukleri üzerinde durulmaktadır. On iki imam, bu şiirde de söz konusu edilmektedir.

Buraya kadar, Hayretî'nin Bektaşî şairlerle -farklı da olsa- ortak konulu şiirlerini esas alarak Bektaşî kimliğini ortaya koymaya çalıştık. Bu kimliği daha net hale getirmek için, şairin hemen hemen her Bektaşî şairde görülen bazı hâkim temalar karşısındaki kayıtsız tavrını da tespit etmek ve göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Hayretî'nin kayıtsız kaldığı temalar arasında, ilk sıraya "Hak Muhammed Ali" inancını koymak yanlış olmayacaktır. Allah'ın, Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin "manada bir" olduğu inancının kaynağı, Hatayî mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmail'dir. Hatayî'nin bu temayı işlediği dörtlüklerinden biri şöyledir:

Hak Muhammed Alî üçü de birdir

Birini alma sen üçü de nurdur

Onların koyduğu bir doğru yoldur

Danıştı Muhammed böyle der Alî (Birdoğan, 1991, s. 63)

Onun Anadolu'daki Bektaşî şairler üzerindeki derin etkisinin bir sonucu olarak, hemen her Bektaşî şair bu temayı işlemiş ve bu tema Bektaşî edebiyatının ikinci döneminin hâkim temalarından biri olmuştur. Ancak, Hayretî "Hak Muhammed Ali birliği" inancına kayıtsız kalmıştır. Divânında, bu inancı dile getiren bir beyit dahi bulunmamaktadır.

Hayretî'nin kayıtsız kaldığı temalardan biri de "Muhammed Ali" inancıdır. Bektaşî edebiyatındaki bu hâkim tema, "Etin etim(den)dir." anlamına gelen "Lahmike lahmî"; "Ruhun ruhum(dan)dur." anlamına gelen "Rûhike rûhî"... gibi Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye hitaben söylendiğine inanılan ifadelerden de beslenmiştir. Bu inanç da,

Hâsâ birbirinden kim ayrı gördü

Muhammed Alî'dir, Alî Muhammed

Alî benden, ben Alî'den buyurdu

Muhammed Alî'dir, Alî Muhammed (Atalay, 1991, s. 105)

şeklindeki mısralardan da anlaşılacağı gibi, "Hak Muhammed Ali birliği" inancıyla birlikte, Bektaşî edebiyatının ikinci döneminin hâkim temalarından biri olmuştur. Hayretî, Hz. Muhammed'i ve Hz. Ali'yi iki ayrı kişi olarak görmüş ve yüceltmıştır; ancak, "Muhammed Ali" inancını dile getiren herhangi bir ifadesi mevcut değildir.

Hayretî'nin ilgi göstermediği temalardan biri de "efsaneleştirilmiş Miraç" inancıdır. Miraç, bilindiği gibi, Hz. Muhammed'in Allah'ın daveti üzerine dokuzuncu feleğe kadar yükseldiği ve Allah ile görüştüğü yolculuğun adıdır. Ayet ve hadislerde, bu görüşmenin detayları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bektaşî şairlere göre, yedini felekte Hz. Muhammed'in karşısına bir aslan çıkmış ve daha ileriye gitmesine engel olmuştur. Bu sırada, "Habibim, aslan senden bir nişan ister." şeklindeki lâhûtî bir sese uyarak parmağındaki yüzüğü çıkarıp aslanın ağzına vermiş ve ancak bu şekilde yolculuğuna devam edebilmiştir. Miraç dönüşü uğradığı "Kırklar Meclisi"nde, Hz. Ali yüzüğü ağzından çıkarıp kendisine iade etmiştir. Hz. Muhammed, o zaman karşısına aslan suretinde çıkan varlığın gerçekte Hz. Ali olduğunu anlamıştır (Temizkan, 2011, s. 331). Birbirinin kopyası ya da tekrarı şeklinde onlarca Bektaşî şairde tekrar edilen bu inanç, Hayretî'de bulunmamaktadır.

Hayretî'nin kayıtsız kaldığı temalardan biri olan "gürûh-ı nâcî" inancı üzerinde durmakta da fayda vardır. Bu ifade, "kurtuluşa eren topluluk" anlamına gelir. Bektaşîler, Hz. Muhammed'in "Ümmetim yetmiş üç bölüğe ayrılacak, hepsi de cehennemdedir; ancak bir bölümü cennetliktir, kurtulmuştur" (Gölpınarlı, 1992, s. 385) şeklinde bir hadisin bulunduguna ve hadiste geçen "tek topluluk"un kendileri olduğuna inanırlar. Bu inanç da pek çok şair tarafından dile getirilmiştir. Hayretî, bu inancı da dile getiren tek bir beyit söylememiştir...

Son olarak, şairin Bektaşî şairlerden -muhtemelen- en farklı özelliği üzerinde de durmak lazımdır. O da Hayretî'nin Osmanlı devlet adamları için kasideler yazmış ve onları methetmiş olmasıdır. Hükümdar için bir kaside yazmamıştır; ancak, vezir dahil çeşitli makamlardaki devlet adamları için kasideler kaleme almıştır. Kaynaklarda, Hacı Bektaş Velî'nin Osman Bey'e hitaben söylediği kaydedilen “Sonun önünden gür gele.” şeklindeki temenniye rağmen, Bektaşî şairlerin Osmanlı devlet adamlarına övgü şiirleri yazması gibi bir gelenek söz konusu olmamıştır. Ancak, başta Fuzulî olmak üzere birkaç istisna isim vardır ve bunlardan biri de Hayretî'dir.

Hayretî, on altıncı yüzyıldan itibaren Bektaşilikle -âdetâ- kaynaşan Hurûfilik inancına da iltifat etmemiştir. “Alî Allahîler”den, yani Hz. Ali'yi Allah bilenlerden de olmamıştır. Bunlar da Bektaşî edebiyatının ikinci döneminin temaları arasındadır (Temizkan, 2011, s. 331).

Sonuç

Sonuç olarak Hayretî, yaşadığı devrin kaynaklarında da kayıtlı olduğu gibi Bektaşî bir şairdir. Bununla birlikte, Bektaşiliğin -kendisinden önce- büyük ölçüde şekillenmiş olan çerçevesine sığdırılması da mümkün değildir. Bektaşî şairlerle, naattan sonra doğrudan doğruya Hz. Ali ve on iki imam methiyeleri yapan kasideler yazması, onlara karşı olan engin muhabbetini ve derin bağlılığını dile getirmesi şeklinde özetlenebilecek ortak yönleri vardır. Ortak yönleri yanında, Bektaşî şairlerden ayrılan ve muhtemelen Gülşenilikten de kaynaklanan farklı yönleri de bulunmaktadır. Bunları da Osmanlı devlet adamları için kasideler yazmış ve onları methetmiş olmak, dört halifeyi “Çâr Yâr” adıyla bir arada zikretmek ve yüceltmek, Hz. Ebubekir'i bir beyitle de olsa yücelterek anmak, aynı şeyi ikinci halife Hz. Ömer ve üçüncü halife Hz. Osman için de yapmak... şeklinde özetlemek mümkündür. Ayrıca “Hak Muhammed Ali” ve “Muhammed Ali” birliği inancına sahip olmaması ya da bunu dile getirmemesi, Miraç mucizesine efsaneleşmiş haliyle yer vermemesi ve gürûh-ı nâcî inancına sahip olmaması -ya da en azından bu inançlara dair bir şeyler söylememiş olması- şairin farklı yönleri arasındadır. Hayretî'nin, bu ortak ve farklı yönleriyle veya özellikleriyle kendine has bir Bektaşî kimliğine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu kimliğe yakın birkaç isim daha vardır ve “yedi ulu”dan biri olan Fuzulî de bunlardan biridir. Şahsî kanaatimiz, Hayretî'nin söz konusu kimliğiyle Bektaşiliğe ve bilhassa Bektaşî edebiyatına farklı bir renk kattığı, bu edebiyatın içinde kendine has bir yerinin bulunduğu yönündedir.

Kaynakça

- Akgün, A. (2022). Balkan Türkleri Edebiyat Tarihinde Klasik Döneme Dair Bir Derkenar. Şerife Yalçınkaya, İlyas Yazar (Ed.ler), *Akademide Nezaket Üslubu Prof. Dr. İlhan Genç Armağanı* içinde (s. 635-644). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Aslanoğlu, İ. (1984). *Pir Sultan Abdallar*. İstanbul: Derman Yayınları.
- Atalay, B. (1991). *Bektaşilik ve Edebiyatı*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Birdoğan, N. (1991). *Şah İsmail Hatai*. İstanbul: Can Yayınları.
- Fırlı, E. R. (1998). İmam Ali. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1985). *Mesnevî ve Şerhi*. İstanbul: Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Hayretî. (1981). *Divan*. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri (Haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karahan, A. (1996). *Fuzulî (Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti)*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Latîf Tezkiresi (1990). Mustafa İsen (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Temizkan, M. (2011). Bektâşî Edebiyatının İkinci Dönemindeki Hâkim Temalar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî*, 59, 325-340.

Etik Beyan ve Açıklamalar:

1. Bu makalenin yazar(lar)ı, etik kurul iznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu makalenin yazar(lar)ı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu makalenin yazar(lar)ı, kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf gibi bütün belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu makalenin benzerlik raporu bulunmaktadır.

Extended Summary

The period from its foundation until the sixteenth century is considered the first period of Bektashism. This is also the case for Bektashi literature. The conquest of Rumelia by the Ottoman empire began in the middle of the fourteenth century, and a large area became Ottoman territory in a very short time. Important feature of these poets and this period is that Bektashi literature has a more “orthodox” character compared to the second period... Ottoman Empire was a Rumelian state before it became an Anatolian state. One of the leading figures of the first Balkan conquests was Sayyid Ali Sultan. His tekke is also one of the five great tekkes of the Bektashi sect. In short, the Balkans are one of the areas where Bektashism has spread. Hasluck's work, which has been translated into Turkish under the title “Bektashism in Anatolia and the Balkans”, contains extensive information about this subject. Poets belonging to both folk literature and divan literature departments have also grown up on these conquered wide lands. An important part of these poets are also Bektashi. Among

them is Hayali Bey, who is one of the greatest representatives of deccan poetry. Another poet is also Hayretî is a divan poet from Vardar Yenice and one of the great representatives of the Balkan lands in the sixteenth century. He is included in the major biographical dictionaries. Sehi informs us in his biography that "he had ghazals that were written in the style of a lover. In the Latîfî Biography, it is also recorded that his divan was popular among the people, and that even the people of the region would look for fortunes in his divan. This last piece of information is quite significant. In the Latîfî Biography, it is also recorded that his divan was popular among the people, and that even the people of the region would look for fortunes in his divan. This last piece of information is quite significant. Because the number of books that the Turkish people use for fortune-telling, find worth fortune-telling, is not high. The Quran is one of these books. The Divan of Fuzulî is also one of the books in question. The effect of the presence of the sect in question in a Jafari line in Hayretî's decision on Bektashism, in the period in which he lived and in geography, is also in the circle of probability. Although the poet decided on the Bektashi order, he went beyond the "framework of acceptance" that the order had shaped before him. In poets belonging to both the first and second periods of Bektashi literature, the first three caliphs are not mentioned –generally– although the poet decided on the Bektashi order, he went beyond the "framework of acceptance" that although the poet decided on the Bektashi order, he went beyond the "framework of acceptance" that the order had shaped before him. In poets belonging to both the first and second periods of Bektashi literature, the first three caliphs are not mentioned –generally– in fact, some poets have a negative approach. Especially Hz. Omar is the "target" in Bektashi jokes. Wedding Decider, however, unlike many Bektashi poets, he mentioned and glorified the "four caliphs" together with the name "Çar-Yar" in various parts of his divan. He also wrote a eulogy couplet for the first three caliphs. This approach is a product of his "moderate Bektashi" identity. The number of Bektashi poets with this identity is not high. One of these poets is Fuzulî. Fuzulî, who is one of the "seven greats" of Bektashi literature and the author of "Hadikatu's-Sueda", one of the most successful "martyrs", is also a person of moderate personality. He also mentioned the names of the first three caliphs in the Turkish Divan and glorified them. Moreover, Fuzulî has no history of being a member of a sect that is located along Sunni lines, as is his amazement. Hayretî's affection, devotion and praise for the twelve imams is one of his common features with other Bektashi poets, including Fuzulî. However, he did not even write a couplet expressing the belief in "Hak Muhaayretî's affection, devotion and praise for the twelve imams is one of his common features with other Bektashi poets, including Fuzulî. However, he did not even write a couplet expressing the belief in "Hak Muhammed Ali" and "Muhammed Ali", which are dominant themes in Bektashi literature. This is one of the common features he shares with Fuzulî. Of these themes, the belief of "Muhammad Ali" is partly of the first, but mostly of the second period; the belief of "Haq Muhammad Ali" is only the dominant theme of the second period. The belief in "Hak Muhammed Ali" was first used by Hatayî and became the dominant theme of Bektashi literature under the influence of Hatayî. The belief in "Hak Muhammed Ali" was first used by Hatayî and became the dominant theme of Bektashi literature under the influence of Hatayî. It is understood that the belief in "Hak Muhammed Ali" was first used by Hatayî and became the dominant theme of Bektashi literature under the influence of Hatayî. It is understood that Hayretî also does not have the belief of "gürûh-ı naci" (liberated community) and "legendary Mîraç". In particular, the prophet. Hz. Ali's Miraj, where he was placed in a more important position than Muhammad, has again been among the important themes of this literature since Hatayî. Although he was a poet of the sixteenth century, the important and repeated themes of Bektashi literature since the beginning of this century have not been welcomed by some of the dominant themes. It would not be wrong to say that Hayretî has a unique "Bektashi identity" with these characteristics.